



โฮเซ่ ริชาล

ปัทมราชชนนักรชาตินิยมฟิลิปปินส์

สุพรรณิ ภาณจนัษฐิตี*

ชาวฟิลิปปินส์มีประวัติการตื่นรับต่อสื่อกับจักรวรรดินิยมเป็นเวลายาวนานสืบต่อเนื่องกันมาหลายช่วงสมัย มีการเคลื่อนไหวเรียกร้องและยืนยันในสิทธิของประชาชนตามแนวความคิดเสรีนิยมก่อนชนชาติใดๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ลัทธิเสรีนิยม (Liberalism) ที่ก่อตั้งขึ้นในฟิลิปปินส์เป็นผลมาจากประสบการณ์ที่ได้รับ ตั้งแต่สมัยอยู่ใต้การปกครองของสเปน โดยเริ่มต้นจากการเรียกร้องความยุติธรรมในสังคม แสวงหาเหตุผลทางการเมืองและความต้องการเสรีภาพของบุคคลที่แสดงออกในโอกาสที่เท่าเทียมกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นทางนำไปสู่การปฏิวัติ

ความคิดเสรีนิยมและแนวประชาธิปไตย นับเป็นแรงผลักดันที่แข็งแกร่งที่สุดในกระบวนการชาตินิยมของฟิลิปปินส์ ซึ่งอาจจะศึกษาย้อนกลับไปได้ถึงต้นศตวรรษที่ 19 ว่า ก่อกำเนิดและขยายตัวแพร่หลายโดยกลุ่มปัญญาชนนักชาตินิยม ซึ่งทำหน้าที่ “ผู้นำ” และเป็น “แกนกลาง” ของการโฆษณาเผยแพร่ออย่างเข้มแข็ง กลุ่มปัญญาชนดังกล่าวมีบทบาทสร้างแรงบันดาลใจ ปลุกความคิดชาตินิยมให้เกิดขึ้นในสังคมฟิลิปปินส์ และขยายตัวกว้างขวางขึ้นทุกขณะ จนเกิดเป็นขบวนการชาตินิยมซึ่งถึงแม้จะมีรูปแบบ และวิธีการแสดงออกแตกต่างกัน แต่ก็มีจุดหมายปลายทางเช่นเดียวกัน นั่นคือ เพื่ออิสรภาพและศักดิ์ศรีของชาวฟิลิปปินส์ทั้งหมด

ปัญญาชนนักชาตินิยมชาวฟิลิปปินส์คนสำคัญ ซึ่งได้แสดงออกของความคิดในการต่อสู้เพื่อชาติ ด้วยพลังและวิญญูณของความรักชาติอย่างแรงกล้า เป็นที่รู้จักกันในฐานะ “วีรชนของชาติ” เขาผู้นั้น คือ โฮเซ่ ริซาล

* อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

๑. Carlos P. Romulo, *Identity and Change: Towards a National Definition* (Manila : Solidaridad, 1965), p. 59

“มรดกทางความคิด” ของ ริซาล ได้ฝังรากลึกและเป็นพลังของสังคมที่กระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนไหวเพื่อการสร้างสรรค์ ชาวฟิลิปปินส์ยึดถือความคิด อุทิศการณของเขาเป็นเสมือน “คำสอน” (Teachings) หรือ “คัมภีร์ใหม่”^๒ อุทิศการณของริซาล (Rizal’s Idealism) ได้กลายเป็นแม่บททางความคิด ดังจะเห็นว่าในวงการศึกษและการอภิปรายปัญหาของชาติในปัจจุบัน อุทิศการณของริซาล จะต้องได้รับการวิเคราะห์ อ้างอิง และนำมาใช้เป็นบรรทัดฐานของความคิด ในงานสร้างและพัฒนาประเทศอยู่เสมอ ปรากฏการณ์เช่นนี้ ย่อมหมายความว่า บุคคลิกและวิญญาณของริซาลสะท้อนให้เห็นถึง บุคคลิก และวิญญาณของสังคมและประเทศฟิลิปปินส์อยู่บ้างไม่มากนักน้อย ทั้งนี้ เพราะ อุทิศการณและการแสดงออกของริซาลนั้น ชาวฟิลิปปินส์ได้เลือกเฟ้นและยอมรับไว้เป็นแบบอย่าง (Model) ที่พึงปรารถนา “อุทิศการณของริซาล” จึงกลายเป็น “อุทิศการณของชาติ” หรือ “ทัศนะของชาติ” ไปด้วย

บทความนี้จะศึกษา ชีวิต คุณค่า (Value) ของความคิด และการแสดงออกของ

๒. Nicolas Zafra, *Jose Rizal: Historical Studies* (Quezon City: University of the Philippines Press, 1977), p. 172

ความคิดชาตินิยมของริซาลโดยเฉพาะ โดยวิเคราะห์หาความคลี่คลายเพื่อให้ได้ “ข้อเท็จจริง” หรือใกล้เคียงข้อเท็จจริงให้มากที่สุดว่า บัญญัติสำคัญอันใดที่ทำให้ โสเซ่ ริซาล ได้รับการยกย่องว่าเป็น “วีรชนของชาติ” เป็น “ปัญญาชนนักชาตินิยม” ที่มีเกียรติยศสูงเด่นเหนือกว่าบรรดานักชาตินิยมผู้อื่นทั้งหลายอีกเป็นจำนวนมากในประวัติศาสตร์การเมืองของฟิลิปปินส์

การเคลื่อนไหวทางชาตินิยมต่อต้านการปกครองอาณานิคมของสเปนในฟิลิปปินส์ แบ่งออกได้เป็น ๓ ช่วงสมัย คือ

๑. การก่อกบฏของชาวพื้นเมืองระหว่าง ค.ศ. ๑๕๗๔-๑๘๗๒

๒. การเคลื่อนไหวทางชาตินิยมเพื่อการปฏิรูปการปกครอง ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๗๒-๑๘๙๖

๓. การปฏิวัติอย่างรุนแรงด้วยการใช้กำลังอาวุธ ค.ศ. ๑๘๙๖-๑๙๐๑

๑. การก่อกบฏของชาวพื้นเมือง (ค.ศ. ๑๕๗๔-๑๘๗๒)

กบฏชาวพื้นเมืองต่อต้านสเปนเกิดขึ้นมากมาย และทวีความเข้มข้นเป็นลำดับ ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๕๙๖ เป็นต้นมา โดยทั่วไป

การก่อกบฏแต่ละครั้ง ในช่วงระยะแรกนั้นไม่ใหญ่โตนัก มีผู้ก่อการประมาณ ๒,๐๐๐-๓,๐๐๐ คน ลูกซื้อขึ้น และสลายตัวไปอย่างรวดเร็วยังไม่เรียกว่าเป็น “ชาตินิยม” เพราะยังไม่มีผู้นำการกบฏกลุ่มใดมีความคิดที่จะรวมชาวพื้นเมืองทั้งหลายตามท้องที่ต่าง ๆ ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ อีกประการหนึ่ง เป้าหมายและการวางแผนงานก็ยังไม่แน่นอน และยังไม่เป็นกระบวนการ การก่อกบฏแต่ละครั้งมีสาเหตุมาจากความคับแค้นใจ และปรารถนาที่จะแสดงออกให้เห็นถึงความทุกข์ยากที่พวกเขาได้รับเท่านั้น^๓

๒. การเคลื่อนไหวทางชาตินิยมเพื่อการปฏิรูปการปกครอง (ค.ศ. ๑๘๓๒-๑๘๕๖)

เป็นกระบวนการต่อสู้ของกลุ่มปัญญาชน ซึ่งมีลักษณะที่เห็นได้ชัดเจนว่าเป็น “การเคลื่อนไหวทางชาตินิยม” อย่างแท้จริง หรือจะเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า เป็นยุคแห่งการโฆษณาเผยแพร่ความคิดชาตินิยม ทั้งนี้เพราะมีความคิดและการวางแผนงานกว้างไกลไปถึง “ชาติ” และ “ประชาชนชาวฟิลิปปินส์

ทั้งมวล” การต่อสู้ในช่วงสมัยนี้ เป็นการต่อสู้ทางปัญญาและมันสมอง เอาแพ้เอาชนะ โศกณัฏฐ์ข้อขัดแย้งระหว่างกันด้วยเหตุผล เพื่อให้บรรลุถึงความถูกต้องชอบธรรมที่ชาวพื้นเมืองพึงจะได้รับ แม้ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มชนชั้นที่มีการศึกษาเพียงกลุ่มเล็ก ๆ และอาศัยเวทีการต่อสู้ส่วนใหญ่ในยุโรป ใช้ “การเขียน” และการเผยแพร่ “ข้อเขียน” เป็นเครื่องมือติดต่อกับทอดความคิดไปสู่มวลชน ก็นับว่าเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่จะช่วยให้ “ความคิด” ที่เดิมยังกระจัดกระจายได้หันเหเข้าสู่ทิศทางเดียวกันครั้งที่สำคัญที่สุด ทั้งนี้เพราะอิทธิพลทางความคิดในช่วงสมัยนี้กระตุ้นให้เกิดปฏิกิริยาในสังคมอย่างกว้างขวาง และเป็นแกนนำไปสู่การปฏิวัติมวลชนซึ่งเกิดขึ้นในต้นศตวรรษที่ ๒๐ และในยุคคนที่ ริซาล ได้มีบทบาทในฐานะวีรบุรุษ^๔

๓. การปฏิวัติอย่างรุนแรงด้วยการใช้กำลังอาวุธ (ค.ศ. ๑๘๕๖-๑๘๙๘)

เป็นการต่อสู้ที่เริ่มต้นด้วยขบวนการคาทิปุนัน (Katipunan) นำโดย โบนีฟาซิโอ (Bonifacio) จักรวรรดิทำการปฏิวัติล้มอำนาจสเปนเมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๖ เรื่อยไปจนถึงการต่อสู้

๓. J.L. Phelan, *the Hispanization of the Philippines* (University of Wisconsin Press, 1967), p. 151

๔. Nicolas Zafra, *Jose Rizal : Historical Studies*. p. 17

สู่กับการยึดครองของสหรัฐ และสิ้นสุดเมื่อ
อาภิลนาลโค วางอาวุธยอมจำนนใน ค.ศ.
๑๙๐๑

ผู้เข้าร่วมในขบวนการส่วนใหญ่เป็นผู้
ใช้แรงงาน ชาวไร่ ชาวนา หัวหน้าสมาชิ
กของ “คาคิปูนัน” ได้รับอิทธิพลทางความคิด
และอุดมการณ์ของ ริซาล และยึดถือเอาอุดม
การณ์ของ ริซาล เป็นศูนย์รวมความเป็นหนึ่ง
ใจเดียวกัน แต่ขบวนการคาคิปูนันมี
ความเชื่อที่ว่า การปฏิวัติด้วยการใช้กำลัง
อาวุธเท่านั้น ที่จะสามารถทำลายอำนาจสเปน
ลงได้ โดยปฏิเสธความประนีประนอมเกี่ยว
ข้องใดๆ กับสเปนทั้งสิ้น ซึ่งแตกต่างไปจาก
ความคิดของริซาลในบางประการ อย่างไรก็ตาม
ตามยังมองไม่เห็นชัดว่า ริซาล ได้ปฏิเสธ
ความคิดปฏิวัติโดยวิธีรุนแรงโดยสิ้นเชิง และ
ในเวลาเดียวกันก็ยังไม่อาจจะหาคำตอบที่ยิน
ยันได้ว่า ริซาล สนับสนุนการปฏิวัติของคาคิ
ปูนันล้มล้างรัฐบาลสเปน ค.ศ. ๑๘๙๖ จะเห็น
ว่าการต่อสู้กับจักรวรรดินิยมรับช่วงกันต่อๆ
มาโดยไม่อาจตัดตอนใดตอนหนึ่งออกจากกัน
ได้เด็ดขาด เพราะเป็นเหตุผลต่อเนื่องกันทั้ง
๓ ช่วงสมัย

แม้ว่าการเคลื่อนไหวทางชาตินิยมใน
ฟิลิปปินส์จะถูกขัดขวางและทำลายลงในทาง

ปฏิบัติ แต่ในทางความคิดกลับเจริญเติบโต
อย่างไม่หยุดยั้ง การปฏิวัติที่ล้มเหลวของคาคิ
ปูนันมิได้ก่อให้เกิดความเจ็บปวดในหมู่ชาว
ฟิลิปปินส์ได้ทุกระดับชั้นมากเท่ากับความตาย
ที่สเปนกำหนดให้แก่ ริซาล การตัดสินใจของ
สเปนที่กำจัดริซาลลงอย่างรีบด่วน ใน ค.ศ.
๑๘๙๖ โดยหวังว่าจะตัดความยุ่งยากทั้งปวง
ได้นั้น เป็นข้อผิดพลาดอย่างใหญ่หลวงที่ได้
ประเมินความรู้สึกนึกคิดของชาวพื้นเมืองต่ำ
กว่าความเป็นจริงอยู่มาก จริงอยู่ชนชั้นสูง
และร่ำรวยแม้ส่วนใหญ่จะมีได้เข้าร่วมในขบวน
การ แต่กรณีแวดล้อมและความคิดชาตินิยม
โดยเฉพาะอุดมการณ์ชาตินิยมซึ่งนำโดยริซาล
ขณะนั้น ได้สร้างสรรค์กระแสความคิดใหม่
อันเป็นที่ยอมรับในทุกชนชั้นว่า เป็นความ
ถูกต้อง ริซาลจึงได้รับการยกย่องและเห็นอก
เห็นใจจาก ชนชั้นสูง (Principalia) ด้วย
ดังนั้น การจบชีวิต ริซาลของสเปน เท่ากับ
เป็นการจบชีวิตการใช้อำนาจเผด็จการของ
สเปนเอง เพราะตั้งแต่บัดนั้นมา ชาวฟิลิปปินส์
ทุกระดับชั้นพากันเห็นว่าสเปนเป็นศัตรูที่แท้
จริง ชาวฟิลิปปินส์ไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจสเปน
อีกต่อไป มีการจัดตั้งรัฐบาลปฏิวัติทำการ
ปกครองเป็นอิสระ จวบจนอเมริกาได้เข้า
แทรกแซง ค.ศ. ๑๙๔๘ ถึงกระนั้น กองกำลัง

อเมริกันร่วมด้วยสเปนมีอาจหยุดยั้งการปฏิวัติของมวลชนได้ง่าย แม้การปฏิวัติต้องถูกทำลายแต่ “ความคิดชาตินิยม” ก็มีได้สูญสลาย กลับเป็นเสมือนไฟที่ลุกไหม้อยู่ในหัวใจของชาวฟิลิปปินส์ทุกผู้คน^๕

ชื่อเสียงและเกียรติยศของริซาล มิได้อยู่ที่ทำการปฏิรูปการปกครองได้สำเร็จ และมีได้อยู่ที่ทำการปฏิวัติล้มอำนาจสเปนได้ หากอยู่ที่ “ความคิดที่ทรงพลังอำนาจ” ท่ามกลางการแสดงออกและวิธีการเยี่ยงปัญญาชนที่พึงกระทำ จนบัดนี้ก็ยังเป็นที่เถียงไม่ได้ว่า ริซาลเป็นคนที่สำคัญที่สุด ที่กระตุ้นให้ปัญญาชนและผู้มีความรู้ชาวฟิลิปปินส์ในสมัยนั้น มีความรู้สึกนึกคิดทางสังคมและการเมือง^๖

เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมในช่วงชีวิตของริซาล (ค.ศ. ๑๘๖๑ - ๑๘๙๖) มีส่วนผลักดันอย่างมากต่อความคิด และการแสดงออกทั้งหมดในการต่อสู้ของเขา ซึ่งพอจะแบ่งออกได้เป็น ๓ ช่วงตอน คือ

๕. Gilbert Khoo, *A History of South-East Asia Since 1500* (Kuala-Lumpur: Oxford University Press, 1970), p. 178

๖. ทักซ์ เกลิมเตียร์, “ริซาล, บอนนิฟาซิโอ อากิลนาโด ใครคือวีรชนของฟิลิปปินส์?” *วีรชนเอเชีย* (กรุงเทพฯ : สังคมศาสตร์ปริทัศน์, ๒๕๑๓), p. 151

๑. สมัยเป็นนักศึกษาระหว่าง ค.ศ.

๑๘๖๑ - ๑๘๘๘

๒. การเปิดฉากต่อสู้ทางการเมืองด้วยความคิดชาตินิยม ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๘๘ - ๑๘๙๑

๓. การเผชิญหน้ากับรัฐบาลสเปนระหว่าง ค.ศ. ๑๘๙๑ - ๑๘๙๖

๑. สมัยเป็นนักศึกษา (ค.ศ. ๑๘๖๑ - ๑๘๘๘)

ริซาลเกิดที่อำเภอคาลัมบา (Calamba) ในจังหวัด ลากูนา (Laguna)* เมื่อวันที่ ๑๙ มิถุนายน ๑๘๖๑ ครอบครัวของเขาประกอบอาชีพทำนาข้าวและทำไร่อ้อย แต่ก็ต้องเช่าที่ดินทำกินจากพวกพระสเปน เช่นเดียวกับชาวฟิลิปปินส์ทั่วไป พวกที่มีฐานะพออันจะกิน มักจะนิยมส่งลูกหลานไปเข้าโรงเรียนที่มีชื่อในมนิลาจากนั้นก็อาจจะส่งไปศึกษาที่สเปน ครอบครัวที่มีฐานะดีจะพากันหาทางปูพื้นฐานการศึกษาที่ดีที่สุดให้แก่ลูกหลานของตนเพื่อว่าจะได้อยู่ในฐานะผู้นำของสังคมต่อไปภายหน้า สิ่งเหล่านี้เป็น “ค่านิยม” และบรรยากาศของสังคมฟิลิปปินส์ในช่วงหลังคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙

* เป็น ๑ ในจำนวน ๘ เมือง บนเกาะลูซอน ซึ่งได้ยกฐานะเป็นจังหวัด ครั้งปฏิรูปการปกครอง ค.ศ. ๑๘๔๔ ในขณะริซาลเกิด ลากูนายังเป็นเมืองเล็ก ๆ มีประชากรราว ๑๒๐,๒๕๐ คน

ริซาลเป็นผู้หนึ่งที่มีโอกาสทางการศึกษาที่ดีที่สุด เขาเรียนที่ Ateneo Municipal de Manila โรงเรียนมีชื่อของคณะบาทหลวงเยซูอิต ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๗๒ - ๑๘๗๗ ด้วยผลการเรียน “เกียรตินิยมสูงสุด” จากนั้นได้ศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยซานโต โทมัส

เหตุการณ์แวดล้อมในขณะนั้นเต็มไปด้วยความทุกข์ยากเดือดร้อนของชาวไร่ชาวนา ซึ่งถูกขูดรีดเอารัดเอาเปรียบจากพวกพระสเปนตามท้องที่ต่างๆ อยู่เสมอ ความคับแค้นใจของชาวพื้นเมืองมีสาเหตุจากระบบบริหารที่ขาดประสิทธิภาพของสเปนใช้อำนาจบริหารด้วยวิธีการรุนแรง ขาดความยุติธรรม ละเลยต่อเสียงร้องเรียนของประชาชนผู้เดือดร้อนและสำคัญคือ ยินยอมให้พวกพระเข้ามาใช้อำนาจบริหารตามท้องที่ต่างๆ จนกลายเป็นผู้มีอิทธิพล และได้ผลประโยชน์อย่างมหาศาล พวกพระจะเป็นผู้นำตามท้องที่ต่างๆ สามารถกำหนดชะตาชีวิตชาวพื้นเมืองได้ตามใจชอบ นอกจากนี้ พวกข้าราชการสเปนก็มักรับสินบน ทำการคอร์รัปชันกันอย่างกว้างขวางไปจนถึงข้าราชการชั้นสูงสุด ตำแหน่งต่างๆ จะซื้อขายกันด้วยเงิน ข้าราชการใหญ่ (Governor General) และผู้ตรวจราชการทั่วไป (Captain General) เป็นผู้ใช้อำนาจ

เหนือชีวิตและทรัพย์สินของราษฎรทุกคน จะขับไล่ราษฎรคนใดให้ออกจากที่อยู่อาศัยเมื่อใดก็ได้ บ้านช่องถูกค้นทำลายได้โดยไม่ต้องเป็นไปตามขั้นตอนของกฎหมาย ข้าราชการสเปนเป็นจำนวนมากมักถือความ “เหนือกว่าทางเชื้อชาติ” จนเกินขอบเขต เมื่อติดต่อกับชาวพื้นเมือง พวกเขาจะมีท่าทีก้าวร้าว ทุหมิ่นเหยียดหยาม ช่มเหล่งรังแกชาวพื้นเมืองที่เขามีหน้าที่ให้ความคุ้มครองดูแล^๑ ความไม่พอใจในการบริหารของสเปนได้มาถึงจุดวิกฤต เมื่อเกิดกรณีขัดแย้งในวงการสงฆ์ในเรื่อง “สิทธิ” และ “ความไม่เท่าเทียมกัน” ระหว่างพระชาวพื้นเมืองและพระสเปน พระชาวพื้นเมืองถูกกีดกันไม่ให้มีสิทธิบริหารภายในเขตวัด โดยถือความเหลื่อมล้ำทางเชื้อชาติเป็นเครื่องกำหนด พระชาวพื้นเมืองผู้ทรงคุณวุฒิ ๓ รูป คือ บาทหลวงบรอกอส, โกเมส และ ซาโมลา ผู้นำในการโต้แย้งเพื่อสิทธิอันควรได้รับ แต่ถูกทางการสเปนหมายหัวว่า เป็นผู้นำการบ่อนทำลาย^๒ การโต้แย้งได้ดำเนินการต่อไปถึงขีดสุดเมื่อเกิดกบฏที่เมือง คาวีเต (Cavite) ในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๘๗๒ อันเป็นเหตุนำไปสู่จุดสุดยอด

๑. Nicolas Zafra, *Jose Rizal: Historical Studies* p. 25

๒. Ibid., p. 140

ของความเกลียดชังอย่างจริงจังระหว่างชาวพื้นเมืองกับสเปน เมื่อพระชาวพื้นเมืองทั้งสามถูกกล่าวหาว่า เป็นผู้ยุยงกบฏคาบิเตให้ก่อความยุ่งยากขึ้น จนต้องโทษประหารด้วยการแขวนคอ ส่วนชาวพื้นเมืองอื่นๆ ก็ได้ถูกลงโทษอย่างหนัก ทั้งประหารชีวิต จำคุก และเนรเทศ^๙ เหตุการณ์ครั้งนั้นได้สร้างความแตกแยกและชิงชังระหว่างเชื้อชาติให้มีมากยิ่งขึ้น ข้าหลวงใหญ่สเปนในเวลานั้นคือ Rafael de Izquierdo ใช้นโยบายแบ่งแยกและกำจัดสิทธิทางเชื้อชาติเป็นหลักในการบริหาร ก็เท่ากับได้จุดเชื้อไฟ “ชาตินิยม” ให้ลุกโชนขึ้นภายในจิตใจของชาวพื้นเมือง รวมทั้งริซาลซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่ได้รับรู้สภาพการณ์ดังกล่าวมาตลอด เขามีความคิดอย่างไรพิจารณาได้จากจดหมายที่เขาเขียนถึง มาริอาโน ปองเซตอนหนึ่งว่า “...เมื่อได้เผชิญกับความอยุติธรรมและการกดขี่ทั้งหลาย ความคิดเมื่อครั้งเยาว์วัยได้ถูกปลุกให้ตื่นขึ้น ฉันสาบานที่จะแก้แค้นให้แก่มวลคนจำนวนมากไม่น้อยที่ต้องทนทุกข์ทรมานจากการกดขี่และความอยุติธรรมเหล่านั้นให้ได้....พระผู้เป็นเจ้าจะประทานโอกาสให้ฉันได้ทำงานตามแผนการอันเป็นผลสำเร็จ”^{๑๐}

๙. Ibid.

๑๐. Epistolario Rizalino, Vol.2 No. 254 quoted in Nicolas Zafra, op.cit., p. 17

บันทึกของริซาล บอกให้ทราบถึงสภาพแวดล้อมอันเลวร้ายในสมัยของเขาตอนหนึ่ง “...เกือบทุกวันในเมืองเล็ก ๆ ที่ฉันอยู่ จะเห็นเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย* ใช้อาวุธทีมแทงชาวบ้านที่สงบเสงี่ยมและปราศจากอาวุธจนบาดเจ็บ ด้วยความผิดที่ว่า ชาวบ้านผู้นั้นขณะที่เห็นเขาอยู่ห่าง ๆ มิได้ถอดหมวกและโค้งแสดงการเวทต่อข้าราชการสเปนผู้นั้นเท่านั้นพวก *Alguacil*^{**} ก็ได้ปฏิบัติต่อชาวบ้านผู้ยากจนในทำนองเดียวกัน เมื่อเวลาที่พวกเขามาตรวจเยี่ยมเรา เราไม่เห็นว่าจะมีการป้องกันอำนาจเถื่อนเหล่านั้นได้เลย มีการกระทำที่รุนแรงและรุนแรงยิ่งกว่าเกิดขึ้นเป็นประจำ ทหารซึ่งหน้าที่ของพวกเขาคือการคุมครองประชาชน และรักษาความสงบสุขตามท้องที่ กลับเป็นผู้อยู่นอกกฎหมายโดยแท้ เจ้าหน้าที่ผู้ปกครองบ้านเมืองก็มีได้ห้ามปราม หรือมีอำนาจลงโทษพวกที่กระทำการนอกเหนือกฎหมายเหล่านั้น”^{๑๑} ครอบครัวของริซาลเอง ก็ไม่พ้นกับการทารุณกรรมมารดาของเขาต้องถูกจองจำถึง 2 ปีครึ่ง โดย

* Guardia Civil ตำแหน่งข้าราชการสเปนผู้ดูแลความปลอดภัยตามเขตต่าง ๆ

** เป็นตำแหน่งข้าราชการสเปน มีหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยตามท้องที่

๑๑. A Craig, Rizal's Own Story, March 1929, quoted in Nicolas Zafra, op. cit., p. 169

ไม่มีความผิด แม้ตัวของเขาเองก็เช่นกัน เขา
เล่าว่า “....ปี ค.ศ. ๑๘๘๐ ฉันถูกแทงเป็นแผล
ในคืนเดือนมีนาคมหนึ่ง โดยเจ้าหน้าที่รักษาความ
ปลอดภัย ด้วยความผิดที่ว่า ฉันเดินผ่านร่าง
ของคนคนหนึ่งไปโดยมิทันได้แสดงการคารวะ
เมื่อร่างของคนคนนั้นหันกลับมาจึงได้รู้ว่าเป็น
นายทหาร และแล้วนายทหารผู้นั้นก็สวนแทงฉัน
ที่หัวใจที่โดยไม่มีคำอธิบายแม้แต่คำเดียว
ฉันหนีอุกธรณ์ไปยังข้าหลวง *Primo de Rivera*
แต่ก็ไม่ปรากฏว่าท่านจะรับคำร้องเรียน หรือ
ชดใช้ค่าเสียหายอะไรให้”^{๑๒} ไม่ต้องสงสัยเลย
ว่า สภาพแวดล้อมและประสบการณ์อันเข้มข้น
ที่ได้รับได้ช่วยกำหนดแนวความคิด และ
เป้าหมายแห่งชีวิตของเขา เห็นได้ในบันทึก
“....ในปีที่ ๒ ที่ประจำอยู่ที่นี้ (ในฐานะนักเรียน
ประจำที่โรงเรียน *Ateneo*) ความรู้สึกรักชาติ
ได้เจริญงอกงาม เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตจิตใจ
ของฉันแล้ว”^{๑๓}

ริซาลออกเดินทางไปศึกษาต่อที่สเปน
เมื่อ ๓ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๘๒ ถึงเมืองบาเซ
โลนา และ ณ ที่นี้ เขาได้เผยแพร่ทฤษฎีของ

๑๒. Epistolario Rizalino, Vol. 2 No. 347
quoted in Nicolas Zafra, op. cit.,
p. 169

๑๓. Ibid., p. 26

ความรักชาติ ตามความเชื่อและความรู้สึกนึก
คิดของเขา ในข้อเขียนชิ้นแรก “*Amor
Patrio*”^{*} ริซาล ได้เข้าศึกษาที่ *Universidad
Central* ในกรุงแมดริด ในสาขาวิชาการ-
แพทย์, ปรักษญาและอักษรศาสตร์ ได้รับ
“*Licenciado en Medicina*” เมื่อ ๒๑
มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๘๔ อีก ๑ ปีต่อมา ก็ได้รับ
“*Licenciado en Filosofia Y Letras*”
พร้อมเกียรตินิยมที่เลิศ เมื่อ ๑๙ มิถุนายน
ค.ศ. ๑๘๘๕ ตรงกับวันเกิดปีที่ ๒๔ ของเขา^{๑๔}

ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๘๕-๑๘๘๗ ริซาล
ใช้เวลาเพื่อการศึกษาและฝึกงานเพิ่มเติมด้าน
จักษุแพทย์ตามประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ซึ่ง
เป็นเวลาที่เขาได้พบปะบุคคลชั้นปัญญาชนที่มี
ชื่อเสียงของโลกในแขนงวิชาการต่าง ๆ มาก
มาย ในจำนวนนั้นมีศาสตราจารย์ *Blumen-
tritt*^{**} รวมอยู่ด้วย ริซาลเดินทางกลับมณิลา

* ตีพิมพ์ใน “*La Solidaridad*” เมื่อวันที่
๓๑ ตุลาคม ๑๘๘๐ ซึ่งอยู่ในช่วงสมัยเปิดฉากการ
ต่อสู้อย่างเข้มข้นในยุโรป

๑๔ Ibid., p. 32

** เป็นชาวออสเตรียน ริซาลได้ติดต่อถ่ายทอด
ความรู้ ความคิดเห็น ถกเถียงปัญหาทางวิชาการ
ต่าง ๆ ทางจดหมายมิได้ขาดตั้งแต่ต้นจบจนวาระ
สุดท้ายแห่งชีวิตของเขา จดหมายโต้ตอบระหว่าง
กันรวมถึง ๑๘๑ ฉบับ ความคิดเห็นในปัญหาต่างๆ
ระหว่าง ริซาล กับ *Blumentritt* ได้กลายมาเป็น
เอกสารที่มีค่าทางประวัติศาสตร์ในเวลาต่อมา

เมื่อ ๖ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๘๗ รวมเวลาศึกษา และแสวงหาประสบการณ์ในยุโรป ๕ ปีด้วยกัน

ก่อนหน้านี้เขาจะเดินทางกลับ ชื่อเสียงของริซาลปรากฏเป็นที่รู้จักในฟิลิปปินส์แล้ว ในสองสถานะ สถานะแรกเขาได้กลายเป็น “ตัวแทน” หรือ “ผู้นำคนใหม่” ที่กล้าหาญ ที่ชาวฟิลิปปินส์ต่างชื่นชม อีกสถานะหนึ่ง เขาถูกเพ่งเล็งจากชาวสเปนในฟิลิปปินส์ว่าเป็น “บุคคลอันตราย” “คนทรยศ” และ “ผู้ก่อกบฏ” (a filibustero) ทั้งนื่องมาจากสาเหตุที่เขาได้แสดงออกทางความคิดไม่ว่าจะเป็นในรูปสุนทรพจน์^{***} บทความ กวีนิพนธ์ หรือนวนิยาย ที่เขาเขียนขึ้นขณะที่ยังศึกษาอยู่ในยุโรป ได้กลายเป็นสิ่งท้าทายสถาบันการปกครองและศาสนา ตลอดจนชื่อเสียงและเกียรติยศของสเปนอย่างแรง พวกพระลงความ

*** ในปี ๑๘๘๔ ขณะที่ยังศึกษาในแมดริด ริซาลได้แสดงสุนทรพจน์ ในโอกาสพิธีมอบรางวัลเกียรติยศให้แก่จิตรกรชาวฟิลิปปินส์ ๒ คน Juan Luna และ Felix Hidalgo ท่ามกลางผู้ร่วมพิธี ซึ่งประกอบด้วยศิลปิน นักอักษรศาสตร์ นักหนังสือพิมพ์ นักการเมืองที่มีชื่อเสียงของสเปน และนักศึกษาชาวฟิลิปปินส์ในแมดริดสุนทรพจน์ครั้งนั้นเป็นที่ยอมรับกันว่า ไม่เพียงแต่การใช้ภาษาเป็นเลิศเท่านั้น ยังเป็นการแสดงออกให้ชาวโลกได้รับรู้สถานการณ์ และ ข้อเท็จจริงที่เป็นปัจจัยและอุปสรรคต่อความก้าวหน้าของฟิลิปปินส์ แสดงให้เห็นถึงทัศนะทางการเมืองให้ปรากฏแก่สาธารณชนเป็นครั้งแรก

เห็นว่า ริซาลมีการกระทำที่ก้าวร้าว บ้าบิ่นอย่างปราศจากความละอายและจะยกโทษให้ไม่ได้เลย กลุ่มชาวสเปนเสนอให้ข้าหลวงใหญ่ Terrero เนรเทศหรือกักกันตัวริซาลทันที^{๕๕} ในช่วงเวลาอันสั้นที่บ้านเกิดหลังสำเร็จการศึกษาจากยุโรป ริซาลได้เข้าร่วมมือกับประชาชนชาวคาลัมบา โดยเสนอรายงานแสดงข้อมูลที่แท้จริงต่อรัฐบาลว่า ที่ดินได้รับผลผลิตเพิ่มขึ้น แต่รายได้กลับต่ำลง และค่าเช่าที่ดินสูงขึ้นทุก ๆ ปี พวกพระได้เบียดบังผลประโยชน์โดยมิชอบด้วยกฎหมาย โกงรายได้จากรัฐถึง ๔ ใน ๑๐ ส่วน^{๕๖} ผู้เช่าที่ดินชาวคาลัมบาพากันประท้วงยื่นอุทธรณ์ในเรื่องนี้ แต่สิ่งที่พวกเขาได้รับก็คือ การเมินเฉยของรัฐบาล พร้อมทั้งตัวริซาลเองก็ได้ “คำแนะนำ” จากข้าหลวงใหญ่ Terrero ให้ออกไปเสียจากฟิลิปปินส์ ฐานเป็นผู้ก่อการยุยงชาวคาลัมบาให้ก่อความไม่สงบขึ้น และมีผลงานที่แสดงทัศนะอันเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาล เรื่องไม่จบสิ้นลงง่าย ๆ ข้าหลวงคนใหม่ Weyler ไม่ยอมฟังเสียงร้องเรียนของชาวคาลัมบาอีกต่อไป ได้ออกคำสั่งให้ทหารใช้อาวุธข่มขู่ผู้เช่าที่ดินให้

๕๕. Nicolas Zafra, *Jose Rizal : Historical Studies* p. 39

๕๖. Gilbert Khoo, *A History of South-East Asia Since 1500*, p. 174

ออกไปจากผืนแผ่นดินที่อยู่อาศัยทำกิน บ้าน-
ช่องราษฎรถูกเผาทำลาย และแน่นอนที่ว่า
ครอบครัวของริซาลในกาลัมบาต้องตกเป็น
เหยื่อทารุณกรรมในครั้งนั้นด้วย

การเผยแพร่ “ความคิดชาตินิยม” ที่
ได้ผลสำคัญที่สุดในช่วงแรกนี้ อยู่ที่นวนิยาย
เรื่อง “Noli Me Tangere” หรือ “อย่ามา
แตะต้องตัวฉัน” ซึ่งประมาณครึ่งเรื่องเขาเขียน
ที่แมดริด และนำไปเขียนต่อที่ปารีสและ
เยอรมันต้นฉบับตีพิมพ์ที่เบอร์ลิน เมื่อวันที่ ๒๑
มีนาคม ๑๘๘๗^{๑๑} เขาสะท้อนให้เห็นภาพชีวิต
สภาวะสังคมและค่านิยมของคนร่วมสมัยของ
เขาในฟิลิปปินส์ ซึ่งตามความคิดของริซาล ว่า
เป็นมะเร็งของสังคมที่จะต้องได้รับการเยียวยา
ผ่าตัดครั้งใหญ่ ข้อผิดพลาดในการปกครอง
ของสเปนและพฤติกรรมหน้าไหว้หลังหลอก
ของพวกพระได้ถูกนำมาเปิดโปง เย้ยหยัน
และทำลายอย่างหนัก ในเวลาเดียวกันริซาลก็
ได้ให้แง่คิดถึงจุดอ่อนของชาวฟิลิปปินส์ว่าจะ
ต้องปรับปรุงตนเองด้วย เนื้อเรื่องทั้งหมด
เป็นต้นเหตุและปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหว
ของขบวนการชาตินิยมฟิลิปปินส์อย่าง



กว้างขวาง^{๑๒} แง่คิดภายในเล่มเป็นแนวความ-
คิดเสรีนิยมซึ่งกำลังแพร่หลายในยุโรปขณะนั้น
ซึ่งแนวความคิดนี้ย่อมเป็นปฏิปักษ์ต่อนโยบาย
การปกครองอาณานิคมของสเปนในฟิลิปปินส์
โดยสิ้นเชิง รายงานการตรวจหนังสือ “อย่า
มาแตะต้องตัวฉัน” ของกรรมการมหาวิทยาลัย
ซามโต โทมัส ระบุว่า “....คำบรรยายทั้งหมด
เป็นบ่อนทำลายสถาบันศาสนาและสังคม ปลุก
ระดมให้ประชาชนลุกขึ้นต่อต้านรัฐบาล ถ้ายังคง
ให้เผยแพร่ต่อไปก็จะเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดอัน-

๑๑. “Dr. Rizal al P. Pastells” Epistolario Rizalino, Vol. 4 No. 575 quoted in Nicolas Zafra, P. Jose Rizal. *Historical Studies*, p. 35

๑๒. J. F. Cady, *South-East Asia : Its Historical Development* (New York : Mcgraw-Hill, 1964), p. 464

ทรายอย่างสูงต่อความศรัทธาและศีลธรรมของประชาชนที่มีต่อสเปน เป็นการจุดไฟในอารมณ์ของประชาชนอันจะเป็นทางนำมาซึ่งความไม่สงบสุขให้เกิดขึ้นแก่ประเทศเมืองแม่ (สเปน)^{๑๙} เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า “อย่ามาแตะต้องตัวฉัน” ได้รับความนิยมน้อยอย่างแพร่หลายในยุโรป แม้ว่าจะถูกพวกพระในฟิลิปปินส์พากันประณามว่านอกกรีต บ่อนทำลายความเชื่อถือในพระเจ้าสถาบันอันศักดิ์สิทธิ์และระเบียบแบบแผนของสาธารณชน^{๒๐} จากจดหมายของริซาลถึงศาสตราจารย์ Blumentritt ได้เล่าว่า ข้าหลวงใหญ่ Terrero มีคำสั่งให้เขาไปพบที่ “มาลา-กันัง”^{*} ริซาลได้รายงานต่อข้าหลวงใหญ่ว่า ในฐานะพลเมืองและเป็นหน้าที่ของพลเมืองที่จะพูดความจริง เขาจึงไม่เห็นว่าเป็นความผิดและปรารถนาที่จะให้ข้าหลวงใหญ่ได้อ่านหนังสือของเขาด้วยตนเอง เขาจึงนำหนังสือเล่มนี้มอบให้แก่ข้าหลวง Terrero ผลก็คือข้าหลวงใหญ่สั่งให้ทหารประกบตัวเขาไม่ว่าจะ

ไปยังที่ใด^{๒๑} การตรวจสอบได้กระทำกันอีก โดยกรรมการตรวจหนังสือของรัฐซึ่งลงมติในทำนองเดียวกัน และสั่งห้ามการนำเข้ามา ตลอดจนห้ามการตีพิมพ์โฆษณาในฟิลิปปินส์โดยเด็ดขาด^{๒๒} อย่างไรก็ตาม ฏีกาและผลใดๆ ที่บังเกิดขึ้นต่อสังคมและต่อตัวริซาลเอง อันเนื่องมาจากหนังสือเล่มนี้ ย่อมหมายถึงว่าเป็นก้าวแรกของการต่อสู้ของริซาล

๒. การเปิดฉากการต่อสู้ทางการเมืองด้วยความคิดชาตินิยม (ค.ศ. ๑๘๘๘-๑๘๙๑)

สภาพการณ์แวดล้อมในฟิลิปปินส์บีบบังคับให้ริซาลต้องออกนอกประเทศ และตัดสินใจกลับไปยุโรปอีกครั้งหนึ่งใน ค.ศ. ๑๘๘๘ ครั้นนี้เขาทุ่มเทศิปัญญา และพลังความคิดทั้งหมดให้กับการงานของชาติและประชาชนชาวฟิลิปปินส์อย่างจริงจัง ประสบการณ์อันปວรวดเร็วที่ผ่านมาได้กระตุ้นวิญญานแห่งการต่อสู้ของเขาให้เข้มข้นยิ่งขึ้น ยุโรปเป็นฐานปฏิบัติการที่ดีกว่าบ้านเกิดสำหรับงานโฆษณาเผยแพร่ความคิด “ชาตินิยม” ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่กลุ่มปัญญาชนนักชาตินิยมหยิบยกขึ้นมา

* Malacanang ศูนย์บัญชาการปกครองของสเปนในฟิลิปปินส์ปัจจุบันเป็นทำเนียบประธานาธิบดี

๑๙. Nicolas Zafra, Jose Rizal : Historical Studies, p. 39

๒๐. Austin Coater, Rizal : Philippines Nationalist and Martyr (Hongkong : Oxford University Press, 1968), p. 131

๒๑. Epistolario Rizalino, Vol. 5, Part 1, No. 35 quoted in Nicolas Zafra, op.cit., p.38

๒๒. ibid., p. 39

ทางเพื่อนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง
และสังคมฟิลิปปินส์ให้ได้ผลตามเป้าหมายได้

ริซาลพร้อมด้วยปัญญาชนชาตินิยม
ร่วมกันก่อตั้งสมาคม “*La Solidaridad*”
ประกอบด้วยสมาชิกกลุ่มหนุ่ม ส่วนใหญ่เป็น
นักศึกษาชาวฟิลิปปินส์ในเมืองบาเซโลนา ซึ่ง
ต่างก็ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากงานเขียน
ของริซาล และลัทธิเสรีนิยม พวกเขาปรารถนา
ที่จะมีเวทีหรือศูนย์รวมสำหรับการรวบรวม
และถ่ายทอดความคิดเสรีนิยมและชาตินิยมให้
กว้างขวาง ริซาลได้รับเลือกให้เป็นประธาน
เกียรติยศของสมาคมนี้ สมาคมได้ตีพิมพ์เอก-
สารในรูปหนังสือพิมพ์รายบักษ์ เรียกว่า “*La
Solidaridad*” ตามชื่อของสมาคม สำหรับ
เป็นเวทีของการต่อสู้ในการเผยแพร่ความคิด
ทางการเมือง และชาตินิยม “*La Solidari-
dad*” ตีพิมพ์โฆษณาเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่
๑๕ กุมภาพันธ์ ๑๘๘๘ ที่เมืองบาเซโลนา
ภายหลังก่อตั้งสมาคมสเปน – ฟิลิปปิน ในกรุง
แมดริดแล้ว ก็ย้ายกิจการมาที่แมดริด

หลักการของ “*La Solidaridad*” ก็
คือจะกอบกู้ความคิดทางการเมือง สังคม
ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ของชาวฟิลิปปินส์
ซึ่งครึ่งหนึ่งเคยมีอยู่แต่ได้ถูกบิดเบือนและลบ
เลือนไป อันเนื่องมาจากนโยบายอาณานิคม

เป็นความพยายามที่จะรวมความคิดของชาว
พื้นเมืองเข้าสู่จุดเดียวกัน^{๕๕} ทั้งนี้เพราะริซาล
ตระหนักดีว่า ฟิลิปปินส์สมัยของเขาและก่อน
หน้านั้นยังขาดความสำนึกในส่วนรวม ใน
ความหมายของคำว่า “ชาติ” จึงเป็นหน้าที่ของ
เขาที่จะหาทางพัฒนาความคิด ปลุกฝังและเผย
แพร่ความสำนึกทางการเมือง สังคม และ
“ชาตินิยม” ให้เกิดขึ้นในจิตใจของชาว
ฟิลิปปินส์ทั้งหมด^{๕๖} เป้าประสงค์ของ “*La
Solidaridad*” จะมีอุดมการณ์ที่สูงส่งเกิน
กว่าความเข้าใจของชาวฟิลิปปินส์ทั่ว ๆ ไปใน
ขณะนั้น แต่ก็เป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่มีผลให้
เกิดปฏิกิริยาทางการเมืองอย่างกว้างขวางใน
เวลาต่อมา

ในช่วง ๒ ปีแรก “*La Solidaridad*”
มีบทบาททางการเมืองที่เข้มข้น โดยโจมตีข้อ
ผิดพลาดของสเปนด้วยความคิดเสรีนิยมและ
ชาตินิยม ส่วนใหญ่เป็นผลงานเขียนของริซาล
เป็นที่น่าอัศจรรย์ว่าเขาสามารถผลิตข้อเขียน
เผยแพร่ “*ความคิดชาตินิยม*” ทั้งที่พิมพ์ใน
La Solidaridad และที่อื่นอีกเป็นจำนวนมาก
มาย^{*} ไฟในความคิดและบนปลายปากกา

๕๕. Carlos P. Romulo, *Identity and
Change : Towards a National
Definition* p. 19

* ดูรายชื่องานเขียนของริซาลเพิ่มเติมใน Nicolas
-Zafra, *Jose Rizal* p. 60-71

พร้อมที่จะเผาไหม้คู่แข่งได้ทันที การตอบโต้ของริซาลมิได้กระทำอย่างเลื่อนลอยแต่เขาจะแก้ข้อกล่าวหาพร้อมทั้งการเผยแพร่ความคิดชาตินิยมด้วยอาศัย ข้อเท็จจริง เหตุผล และหลักฐานครบถ้วนถ่วงปรัดด้วยอัจฉริยะเฉพาะตน ทำให้ข้อเขียนของเขาทรงอานุภาพอย่างไม่มีผู้ใดสามารถบล้างได้ง่าย ดังเช่นในกรณีผู้เช่าที่ดินยื่นประท้วงต่อเจ้าของที่ดินและมีบทความที่ลงในหนังสือพิมพ์ที่มินิลา คำหิฝ่ายประชาชนผู้เช่าที่ดินว่า ก่อเรื่องยุ่งยาก ริซาลได้ตอบโต้ป้องกันสิทธิให้กับฝ่ายชาวไร่ชาวนาผู้เดือดร้อนทันที เขาให้ทัศนะว่า “...ความทุกข์ยากไม่ใช่สาเหตุมาจากประชาชน หากแต่มาจากผู้ปกครอง เพราะเป็นผู้รับผิดชอบต่อความทุกข์ยากที่เกิดขึ้น ประชาชนมีผู้สอนที่เลว มีตัวอย่างที่เลว เหมือนครูกับลูกศิษย์ฉันใดฉันนั้น ถ้ารัฐบาลต้องการที่จะได้รับความรักจากประชาชนชาวฟิลิปปินส์แล้ว รัฐบาลก็จะต้องให้เสรีภาพและปฏิบัติต่อพวกเขาตามสมควรแก่เหตุ ถ้าต้องการจะสูญเสียประชาชนไป ก็จงปฏิบัติการกดขี่อย่างอยุติธรรม ไม่ต้องรับฟังเสียงเรียกร้องจากประชาชนใด ๆ ทั้งสิ้น จงส่งพวกเขาไปสู่ความเป็นทาส...ในฟิลิปปินส์การก่อกบฏจะยังไม่เกิด หากแต่จะระเบิดขึ้นอย่างรุนแรงแน่นอนถ้าภาวะการย่ำแย่เช่นนี้จะยังคงมีต่อไป

ไป^{๒๔} ดูเหมือนตลอดชีวิตของริซาล เขาจะต่อสู้และยืนหยัดเคียงข้างฝ่ายประชาชน บทความเรื่อง “*Sin Nombre*” ได้เรียกร้องความยุติธรรมในกรณีเมืองคาลัมบาทั้งเรื่อง

ในปี ๑๘๙๑ เขาได้รับข่าวร้ายว่าครอบครัวของเขาถูกเนรเทศไปเกาะมินโดโร ซึ่งเขาเข้าใจในชะตากรรมที่ว่ามิใช่สาเหตุจากบทบาททางการเมืองของเขา และในเวลาเดียวกันก็ได้ข่าวการสูญเสียคนรัก Leonor Rivera ไปกับชายผู้อื่น ข่าวร้ายต่าง ๆ ได้ทำร้ายจิตใจริซาลอย่างสาหัส ขณะนั้นเขารู้สึกอย่างไรจะเห็นได้จากจดหมายที่เขียนไปยัง Blumentritt ตอนหนึ่งว่า เขาต้องการให้ภูเขาไฟกัซระเบติ และทำลายทุกสิ่งทุกอย่างในประเทศของเขาให้พินาศไป คำปลอบประโลมของ Blumentritt ได้ให้แง่คิดแก่เขาว่า “ผู้หญิงที่สวยกว่ากำลังคอยท่านอยู่ นั่นคือประเทศของท่าน ฟิลิปปินส์เปรียบเหมือนเจ้าหญิงสุดสวยในนิยายปรัมปราของเยอรมัน เป็นนักโทษอยู่ในอุ้งมือของมังกรยักษ์ และกำลังค้นวันที่จะพบกับเสรีภาพโดยความช่วยเหลือของอัศวินผู้กล้าหาญ^{๒๕}

๒๔. Jose Rizal, “La Verdad Para Todos” *La Solidaridad* (May 31, 1889), quoted in Nicolas Zafra, *Jose Rizal : Historical Studies* pp 62-63

๒๕. Epistolario Rizalino, Vol. 3, No. 441 quoted in Nicolas Zafra, *Jose Rizal : Historical Studies*, p. 86

พิจารณาอุดมการณ์ของริซาลจากข้อเขียนในช่วงระยะนี้ จะเห็นว่าเขาพยายามที่จะยกระดับพฤติกรรมของชาวฟิลิปปินส์ให้มีมาตรฐานสูงขึ้น ด้วยการมีวินัย ความสำนึกในส่วนรวม มโนธรรม การศึกษา และวิญญานแห่งการเสียสละ เพื่อจะได้รับความเชื่อถือซึ่งชาวสเปนไม่อาจเหยียดหยามได้อีกต่อไป^{๒๖} ดังนั้น การรณรงค์ของเขาจึงไม่ใช่เป็นการต่อต้านสเปนอย่างขาดเหตุผล แต่เขารณรงค์เพื่อให้ชาวฟิลิปปินส์ได้ยกระดับมาตรฐานชีวิตให้สูงขึ้น ซึ่งเขาเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะเป็นไปไม่ได้ถ้าปราศจากพื้นฐานของคุณธรรมเหล่านี้^{๒๗} นอกจากนี้เขายังให้แนวคิดชาตินิยมและการปฏิบัติ ตลอดจนทัศนคติทางประวัติศาสตร์ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นของสังคมตามอุดมคติ

แนวความคิดชาตินิยมและการปฏิบัติ

แนวความคิดชาตินิยมของริซาล มีความคิดของการปฏิบัติปรากฏอย่างชัดเจนในนวนิยายเรื่อง “*El Filibusterismo*” หรือ “*การก่อกบฏ*” ยังไม่ทราบแน่นอนว่าเขาได้เริ่มลงมือเขียนเรื่องนี้เมื่อไร และที่ไหน มีข้อสันนิษฐานว่าเขาอาจเริ่มต้นเขียนที่คาลัมบา

ราวเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๘๘๗ และเมื่อมาถึงลอนดอน ในมิถุนายน ค.ศ. ๑๘๘๘ บางบทได้เขียนเสร็จแล้ว เข้าใจว่าเขาคงเขียนเสร็จที่ฝรั่งเศส แต่ยังคงติดขัดเรื่องการเงินอยู่ จนเพื่อนฝูงที่อยู่ในปารีสช่วยเหลือให้ริซาลได้พิมพ์หนังสือเล่มนี้ออกมาได้ เมื่อเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๘๘๑ “*การก่อกบฏ*” นับเป็นจุดสุดยอดของความคิดทางชาตินิยม และทัศนะทางการเมืองของริซาล เขายังถึงสิทธิของบุคคลว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ บุคคลพึงมีสิทธิที่จะเรียกร้องและได้รับอิสรภาพอันเป็นความชอบธรรมของชีวิต เขาชี้ให้เห็นว่า อิสรภาพที่จะได้รับนั้นต้องเป็นผลของการต่อสู้และอิสรภาพไม่อาจเกิดขึ้นได้ถ้าพากันท้อแท้และนิ่งเฉย^{๒๘} พลังความคิดที่หล่อไหลออกมาเป็นตัวอักษรใน “*การก่อกบฏ*” ให้ความลุ่มลึกหนักหน่วงในความคิดทางการเมืองยิ่งกว่านวนิยาย “*อย่ามาแตะต้องตัวฉัน*” กล่าวได้ว่า “*การก่อกบฏ*” อันเป็นภาคสองของ “*อย่ามาแตะต้องตัวฉัน*” ได้เปิดเผยความคิดสุดยอดทางการเมืองของเขอย่างมิได้ปิดบังอำพรางกันอีกต่อไป ความเห็นของผู้ร่วมสมัย เช่น โลเปซ เจนา, ศาสตราจารย์ Blumentritt ได้เขียน

๒๘. Carlos P. Romulo, *Identity and Change: Towards a National Definition* p. 30

๒๖. Ibid., p. 87

๒๗. Ibid., p. 103

ถึงริซาลให้ความเห็นที่มีต่อหนังสือเล่มนี้ว่า
 “...ถ้าชาวฟิลิปปินส์จะรู้ว่าคุณได้รวบรวมความคิด คำสั่ง และคำแนะนำทั้งหมดไว้กับตัวอักษรที่บรรจงเขียนขึ้นอย่างงดงามในนวนิยายของท่านแล้ว ชาวฟิลิปปินส์ทั้งหมดจะต้องลุกขึ้นต่อสู้เพื่อให้หลุดพ้นจากสถานภาพอันต่ำต้อยเยี่ยงทาสไปสู่ความเป็นอิสระภาพ...”^{๒๘}

ริซาลถ่ายทอดทัศนคติของเขาไว้ในตัวละครของเรื่อง เขาให้ปรัชญาแห่งการสร้างชีวิตและสถานภาพใหม่สำหรับชาวฟิลิปปินส์ซึ่งแนวความคิดทางสังคมของเขาตรงกันข้ามกับสภาพและค่านิยมของสังคมอาณานิคมขณะนั้นจากคำตอบโต้ในจดหมายของตัวละคร คือ Simoun เขียนถึงสตรีแห่งมาโลลอสผู้ซึ่งมีความเห็นว่าการเปิดชั้นเรียนสอนภาษาสเปนให้แก่เยาวชนชาวพื้นเมือง จะไปปฏิรูปสังคมชาวพื้นเมืองให้มีฐานะดีขึ้น จะช่วยแก้ปัญหาความล้าหลังซึ่งเป็นทัศนคติที่ให้ความร่วมมือกับรัฐบาลสเปนในเวลานั้น แต่ริซาลมีความเห็นโต้แย้งโดยผ่านตัวละคร Simoun ว่า

“ท่านมีแต่ความพยายามที่จะดึงประเทศของเราให้ผูกพันธนาคารกับสเปนด้วยมัลลียคอก

กุหลาบอันหอมหวลกระนั้นหรือ อันที่จริงแล้วพวกมัลลียคอกไม่ดังกล่าวก็คือโชครวนเล็กที่จะมัดตัวท่านเอง ท่านเรียกร้องสิทธิเท่าเทียมกันและวิธีการดำเนินชีวิตเทียมเท่าพวกสเปน แต่ท่านก็ได้เฉลียวใจว่าสิ่งที่เรียกร้องนั้นคือความตาย นั่นคือการทำลายล้างเอกลักษณ์แห่งชาติของท่านเอง มันจะทำให้แผ่นดินเกิดของท่านสูญหายตายจากไป กับความผูกพันกับพระราชย์แล้วท่านจะกลายเป็นตัวอะไร เป็นประชาชนคนหนึ่งที่ยูสูญเสียวิญญาณ ประเทศชาติหมดอิสระภาพ ทุกสิ่งทุกอย่างในตัวท่านล้วนเป็นสิ่งที่ยอเย็มเขามา แม้แต่ข้อบกพร่องต่าง ๆ ท่านเรียกร้องการพัฒนาตามแบบอารยธรรมตะวันตกแต่ท่านก็ได้ปลงล้างความน่าอัปยศออกไปเมื่อสิ่งที่ได้ถูกปฏิเสธ และแม้แต่จะได้รับแล้วก็จะได้ประโยชน์อะไรจากสิ่งเหล่านี้ ท่านก็จะได้รับแต่เพียงสิ่งที่มาทำลาย บุคลิกของตัวท่านเองทำลายความคิดจิตใจ แทนที่จะช่วยให้เป็นอิสระกลับมาทำให้ตัวเรากลายเป็นทาสอย่างแท้จริง... จึงสร้างสิ่งที่เป็นตัวของตัวเอง...ควรจะเผยแพร่ภาษาของท่านให้เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง จงรักชาตินิยมชนพื้นเมืองที่เป็นของประชากรของเรา....พัฒนาอิสระภาพให้เกิดขึ้นอย่างแท้จริงไม่ควรจะพัฒนาความรู้สึกรักชาติและจิตใจอย่างเป็นทาสอาณานิคมไม่ว่าจะเป็นสิทธิ ประเพณี

๒๘. Text of the Letter is in Palma, Biografia de Rizal, Manila, 1949, quoted in Nicolas Zafra, Jose Rizal: Historical Studies p. 189

หรือว่า ภาษา แทนที่จะทำให้พวกสเปนรู้สึกว่ามีบ้านเขาคือ (ฟิลิปปินส์) หรือแทนที่จะมองพวกเขาอย่างนิยมยกย่องว่าเป็นเพื่อนร่วมชาติ แต่ควรจะมองเขาว่าเป็นผู้รุกราน เป็นคนต่างด้าว และในไม่ช้าท่านก็จะเป็นผู้สละอย่างที่ท่านต้องการ นี่คือเหตุผลว่าทำไม ฉันจึงต้องการให้ท่านมีชีวิตอยู่”^{๓๐}

ทัศนะทางประวัติศาสตร์

ระหว่างที่อยู่ในลอนดอน ริซาลใช้เวลาสำหรับการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ของชนชาติฟิลิปปินส์ซึ่งมีปัญหาค้างอยู่ในใจ เขาว่า เจ้าอาณานิคมอาจิบคือนอกความจริงที่มีอยู่ดั้งเดิม และสร้างภาพลวงขึ้นใหม่ให้พวกนายอมรับว่า ชาวพื้นเมืองนั้นป่าเถื่อนไร้อารยธรรม ไร้สติปัญญา สเปนได้เป็นผู้นำแสงสว่างและสิ่งที่ดีกว่าในชีวิตมาให้เขามีข้อเท็จจริงประการใด ริซาลมิได้ปล่อยให้ปัญหานั้นผ่านไป เขาจะต้องหา “สัจธรรม” ให้ได้ และนี่คือที่มาของทัศนะและผลงาน

ทางประวัติศาสตร์ของริซาลซึ่งกลายเป็นเพชรน้ำหนึ่งในบรรดาเอกสารทางประวัติศาสตร์ของฟิลิปปินส์ ได้แก่ หนังสือ “Filipinas

Dentro de Cien Anos” พิมพ์ ค.ศ. ๑๘๘๙* และ “La Indolencia de los Filipinos” พิมพ์ใน ค.ศ. ๑๘๙๐ ทัศนะทางประวัติศาสตร์ของริซาล เห็นได้จาก ถ้อยคำของเขาที่กล่าวไว้ต่อ Isabelo de los Reyes ที่ว่า “ฉันจะไม่ยอมรับสิ่งที่อ้างโดยปราศจากพื้นฐานของเหตุผล.... ฉันไม่เคยทักท้วงเอาเองว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นความถูกต้อง จนกว่าจะนำหลักฐานทั้งหลายมาพิสูจน์ข้อเท็จจริง”^{๓๑} ริซาลจะเลือกอ่านงานประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นของนักประวัติศาสตร์ร่วมสมัยนั้น ๆ จากต้นฉบับภาษาเดิมมากกว่าฉบับแปล เพื่อให้สัมผัสกับเนื้อหาที่ใกล้เคียงความจริงที่สุด ความรู้ในภาษาต่างประเทศที่กว้างขวางช่วยให้เขาได้ใช้เอกสารชั้นต้น จากฉบับดั้งเดิมได้ทั้งเจตนา เช่น เอกสารภาษาอิตาเลียน เยอรมัน ฝรั่งเศส อังกฤษ และยังได้ค้นคว้าจากต้นฉบับที่เขียนเป็นภาษากรีก ละติน และ ฮีบรู รวมทั้งที่เป็นภาษาสเปน และภาษาพื้นเมืองฟิลิปปินส์ เขาใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์อันทันสมัย

* เป็นฉบับที่ริซาลจัดพิมพ์ขึ้นมาใหม่จากต้นฉบับเดิม Morga's Sucesos de las Islas Filipinas ของ Dr. Morga ซึ่งพิมพ์ใน ค.ศ. 1609 พร้อมคำวิจารณ์ของริซาล

๓๑. “Una Contestacion a D. Isabelo de los Reyes” La Solidaridad, Oct. 31, 1890 quoted in Nicolas Zafra, Jose Rizal: Historical Studies p. 45

๓๐. Carlos P. Romulo, *Identity and Change: Towards a National Definition* p. 33

สมัยช่วยกลั่นกรองให้ได้ “ข้อเท็จจริง” และ
หาคำตอบในประวัติศาสตร์ได้ถูกต้องมากที่สุด
ที่จะทำได้ รัชกาลจะเลือกเฟ้นหลักฐานที่เขียน
ขึ้นในสมัยนั้นๆ และเป็นนักเขียนที่เชื่อถือได้
เช่น บันทึกของ Chau Ju Kua นักประวัติ
ศาสตร์ชาวจีนสมัยศตวรรษที่ ๑๓ Pigafetta,
Chirino, Colin Martin Mendez, Morga
 ฯลฯ นักประวัติศาสตร์สมัยก่อนเหล่านี้ได้ให้
ภาพชาวฟิลิปปินส์แตกต่างไปจากภาพอันต่ำ
ต้อย ที่สเปนยึดเยื้อดให้ชาวฟิลิปปินส์ยอมรับ
ในสมัยของเขามาก เขาได้เผยแพร่ประวัติ
ศาสตร์ของชนชาติฟิลิปปินส์ซึ่งมีอยู่เดิม, เป็น
วิธีการต่อสู้กันด้วยข้อเท็จจริง เหตุผล พร้อม
หลักฐาน แก่ข้อกล่าวหาของสเปนได้อย่าง
ชาวสะอาด เขาได้แสดงความเป็นปัญญาชน
ที่แท้จริงด้วยการยอมรับในสิ่งที่เป็นอย่างจริง และ
คัดค้านในสิ่งที่เห็นว่าไม่ถูกต้อง เขายอมรับ
ว่าชนชาติฟิลิปปินส์ในสมัยของเขานั้นยังล้า
หลัง แต่เป็นความล้าหลังที่มีปัจจัยต่าง ๆ มา
บังคับอันเกิดจากการจัดระเบียบการปกครอง
ที่ขาดประสิทธิภาพของสเปน เขาให้ความ
เห็นว่าชาวพื้นเมืองต้องถูกเกณฑ์แรงงานไป
ทำสงครามอย่างไม่จบสิ้น เพียงเพื่อรักษา
เกียรติยศ ขยายอำนาจ และ สร้างผลประโยชน์
ให้สเปน สเปนได้ละเลยการให้การศึกษาแก่

ประชาชน และที่สำคัญคือ สเปนปกครอง
อย่างให้ชาวพื้นเมืองขาดความสำนึกในชาติ
และพยายามบังคับให้ชาวพื้นเมืองยอมรับใน
สภาพที่ผิดและอับจนโดยไม่ให้โต้แย้ง เขาให้
แง่คิดต่อไปว่าถ้าสเปนไม่ปรับปรุงนโยบายให้
ชาวฟิลิปปินส์ได้เสรีภาพ สเปนก็อาจจะต้อง
สูญเสียอาณานิคมแห่งนี้ไป^{๓๒} รัชกาลได้ให้
ทัศนะตอบโต้ทัศนะของสเปนที่มีต่อชาวพื้น
เมืองในหนังสือ “*La Indolencia de los
Filipinos*” ความว่า ความโง่เขลาของชาว
ฟิลิปปินส์เป็นเชื้อโรคร้ายที่เกิดขึ้น ไม่ใช่เป็น
มรดกสืบทอด เพราะชาวฟิลิปปินส์ก่อนสเปน
เข้ามารู้จักทำการค้า กสิกรรม อุตสาหกรรม
รัชกาลมิได้อ้างอย่างเลื่อนลอยเพราะนั้นไม่ใช่
วิสัยของปัญญาชนเช่นเขา รัชกาลได้แสดง
หลักฐานชั้นต้นที่เชื่อถือได้นำมาอ้างอิงว่าเป็น
อย่างไรซึ่งเขาใช้คำพูดว่าชาวฟิลิปปินส์นั้น
“มีชีวิต มีกิจกรรม มีการเคลื่อนไหว”^{๓๓} ผล
งาน และทัศนะทางประวัติศาสตร์ของรัชกาล
เป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นถึงความเป็นจริงที่มีอยู่

๓๒. Jose Rizal, “Filipinas Dentro de Cien Anos” quoted in Nicolas Zafra, *Jose Rizal* pp. 850-54

๓๓. Jose Rizal, “La Indolencia de los Filipinos” quoted in Nicolas Zafra, *Jose Rizal* p. 187

ในอดีต ซึ่งแตกต่างไปจากข้อกล่าวหาต่างๆ ซึ่งชาวพื้นเมืองต้องยอมรับอยู่ในขณะนั้น^{๓๔}

๓. การเผชิญหน้ากับรัฐบาลสเปน (ค.ศ. ๑๘๙๑-๑๘๙๖)

ข่าวความหายนะที่เกิดขึ้นแก่ครอบครัวของเขาในคาลัมบา และสถานการณ์ทางการเมืองในสเปนในช่วงเวลานี้ได้เปลี่ยนแปลงไป เพราะพรรคเสรีนิยมหมดอำนาจลง สิ่งต่างๆ เหล่านี้ช่วยเร่งให้ริซาลตัดสินใจกลับฟิลิปปินส์ พร้อมทั้งจะเผชิญหน้ากับรัฐบาล แม้จะคาดคะเนเหตุการณ์ ที่อาจจะเกิดขึ้นแก่ตัวเขาในอนาคตได้ก็ตาม การเดินทางกลับฟิลิปปินส์ในครั้งนี้ มิใช่ว่าจะคิดล้มเลิกอุดมการณ์ แต่เป็นการเริ่มต้นที่จะลงมือปฏิบัติตามอุดมการณ์ ที่อยู่เคียงข้างชาวฟิลิปปินส์ด้วยความกล้าหาญ ริซาลเดินทางกลับเมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๑ ขณะเวลาที่ฮ่องกง เขาได้เจรจากับบริษัทบอร์เนียวเหนือซึ่งกระทำการในนามของรัฐบาลอังกฤษ ขออนุญาตใช้สถานที่หนึ่งบนเกาะบอร์เนียวเป็นที่ตั้ง “นิคมฟิลิปปิน” (Filipino Colony) อย่างเป็นทางการการคุ้มครองของอังกฤษได้สำเร็จ ทั้งนี้เขามีความคิดที่จะหาหนทางปลด

๓๔. Carlos P. Romulo, *Identity and Change: Towards a National Definition* p. 28

เปลื้องความทุกข์ยากของชาวฟิลิปปินส์ทั้งหลาย จากสาเหตุต่างๆ เป็นต้นว่า ชาวคาลัมบาหรือชาวฟิลิปปินส์อื่นๆ ที่ต้องสูญเสียทรัพย์สินและที่ทำกิน หรือได้รับความทุกข์ทรมานอันใดก็ให้มารวมกันอยู่ ณ สถานที่ที่สามารถจะสร้างชีวิตใหม่ มีบรรยากาศแห่งอิสรภาพ และเสรีภาพเพียงพอ โครงการสร้าง “นิคมฟิลิปปิน” ของริซาล ได้รับความสนใจจากชาวฟิลิปปินส์ผู้ประสบเคราะห์กรรมทั้งหลาย ริซาล ได้เสนอโครงการนี้ไปยังข้าหลวงใหญ่ตามขั้นตอนในฐานะเป็นพลเมืองคนหนึ่ง เพื่อขออนุมัติโดยเสนอเงื่อนไขว่า เขาอมสละทรัพย์สินทั้งปวงในฟิลิปปินส์ สิ่งที่ริซาลได้รับจากข้าหลวง Despujol โดยผ่านกงสุลสเปนในฮ่องกงก็คือ “คำปฏิเสธ” โดยอ้างเหตุผลแต่เพียงว่า “การกระทำดังกล่าวเท่ากับดึงเอาประชาชนจากฟิลิปปินส์ไปทำมาหากินบนแผ่นดินต่างชาติ” และรัฐบาลก็มีได้รับฟังเหตุผลอื่นๆ อีกว่า แผ่นดินต่างชาติดังกล่าวได้รับอนุญาตให้อยู่ได้อย่างอิสระจากอังกฤษแล้ว การที่ริซาลกล้าเสนอโครงการตั้ง “นิคมฟิลิปปิน” ต่อรัฐบาล ก็เพราะเขาเชื่อในกระบวนการของกฎหมาย และความยุติธรรมว่าจะป้องกันตัวเขาได้^{๓๕}

๓๕. Nicolas Zafra, *Jose Rizal: Historical Studies*. p. 93

ริซาลมาถึงมินิลา วันที่ ๒๖ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๙๒ ได้พบว่า มีประชาชนจากที่ต่าง ๆ เป็นจำนวนมากพากันมาร้องทุกข์ขอให้ เป็นปากเป็นเสียงแทนพวกเขา หรือมีละอาย ก็อยากจะได้มาเห็นหน้าเขาด้วยความนิยมศรัทธา เขาได้กลายเป็นผู้นำ และ “ความหวังใหม่” ของชาวพื้นเมืองไปแล้ว ไม่ทันให้รอช้าเขาได้ก่อตั้ง “สันนิบาตฟิลิปปินา” (Liga Filipina) ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ให้เป็นศูนย์รวมสำหรับชาวพื้นเมือง เป็นแกนกลางสำหรับการรวมพลังความร่วมมือ ปกป้องภยันตราย และคุ้มครองผลประโยชน์ของชาวฟิลิปปินส์ มีอำนาจต่อรองเพื่อความยุติธรรม รวมทั้งยกระดับทางการศึกษาการเกษตรและการค้าให้ ได้ผลดียิ่งขึ้น^{๓๖} หลังจาก “สันนิบาตฟิลิปปินา” ตั้งขึ้นได้เพียง ๔ วัน ริซาลก็ถูกจับเนรเทศไปยังเมือง คาปีตัน (Dapitan)

รายงานของรียอก Ricardo Carnicero ลงวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๑๘๙๒ กล่าวว่า ริซาลยอมรับการถูกเนรเทศไปยังคาปีตัน แต่โดยดี เขาเพียงแต่เสียใจว่าข้าหลวงใหญ่ Despujol ไม่เปิดโอกาสให้เขาได้ป้องกันตนเอง เขารู้สึกว่าข้าหลวงไม่ให้เสรีภาพแก่ตัว

เขาและกระทำการอย่างไม่เป็นไปตามกระบวนการของกฎหมายบ้านเมือง^{๓๗}

ลัทธิชาตินิยมในฟิลิปปินส์ในช่วงเวลานี้ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วจนรัฐบาลสเปนไม่อาจจะยับยั้งได้ แม้จะพยายามลดบทบาทของ ริซาลลงได้ด้วยการส่งเนรเทศ ซึ่งยังผลให้ “สันนิบาตฟิลิปปินา” ต้องสิ้นสุดลงไปด้วยก็ตาม แต่แล้วขบวนการชาตินิยมคาติปุนันก็เกิดขึ้นมาแทนที่ในวันเดียวกับที่ริซาลถูกเนรเทศนั่นเอง ขบวนการคาติปุนันนี้มีสมาชิกตามเมืองต่าง ๆ มากมายไม่น้อยกว่า ๑๔,๐๐๐ คน ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๘๙๖ ที่มินิลา และที่ตามจังหวัดต่างๆ เช่น คาวีเต บาตังกัส ลากูนา และนุยวา อีชีฮา ผู้เข้าร่วมในขบวนการอย่างน้อยไม่ต่ำกว่า ๒๐,๐๐๐ คน^{๓๘} ขณะที่กบฏชาวพื้นเมืองเกิดขึ้นตามที่ต่าง ๆ ได้ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นทุกที เป็นเวลาที่ริซาลใช้เวลาที่คาปีตันด้วยการประกอบอาชีพรักษาโรคตาให้กับประชาชนพร้อมทั้งเขียนบทความทางวิชาการ ศึกษาค้นคว้าด้านชาติพันธุ์วิทยา และพยายามปรับปรุงสภาพสังคมใน

๓๖. Rizal's Diary, Epistolario, Vol. 4 quoted in Nicolas Zafra, *Jose Rizal* p. 94

๓๗. Nicolas Zafra, *Jose Rizal: Historical Studies* p. 96

๓๖. Ibid.

ชุมชนนั้น ในเวลาเดียวกันเขาก็มองหาหนทางที่จะแก้ไขสถานการณ์ที่บีบบังคับเขาอยู่ ริซาลยังคงติดต่อกับปัญญาชนผู้คุ้นเคยในยุโรปมิได้ขาด และแน่นอนว่าเขาจะต้องปรึกษาและได้รับคำแนะนำต่าง ๆ ที่จะช่วยให้หลุดพ้นจากสภาวะคับขันเช่นนี้ได้ถึงอย่างไรก็ตาม ริซาลก็ยังมิได้หยุดการเคลื่อนไหวทางการเมือง เขาคงต่อสู้เพื่อยุติการกดขี่สังคมชาวพื้นเมืองให้ดีขึ้นต่อไป จะเห็นว่าริซาลได้เสนอโครงการ “ตั้งนิคมเกษตรกรรม” ในเกาะมินดาเนา โดยมีวัตถุประสงค์ซึ่งจะเห็นได้จากจดหมายที่เขียนถึงครอบครัวของเขาตอนหนึ่งว่า “เราจะสร้างเมืองคาลัมบาใหม่ ที่เป็นอิสระจากอิทธิพลของพวกพระ เป็นอิสระจากการควบคุมของเจ้าหน้าที่สเปน และโจรผู้ร้าย”^{๓๙} ข้อเสนอล่าสุดไปยังรัฐบาลสเปนตามคำแนะนำของศาสตราจารย์ Blumentritt ก็คือขอสมัครเป็นทหารหมอบประจำกองทัพสเปนที่คิวบา การตัดสินใจดังกล่าวพอจะสันนิษฐานได้ว่า ขณะนั้นเขาไม่มีทางออกทางใดที่ดีไปกว่าการยอมสมัครกับรัฐบาล โดยพยายามสร้างสัมพันธไมตรีระหว่าง “ผู้ปกครอง” และ “พลเมือง” เมื่อเขาเสนอตัวรับใช้ในกองทัพสเปน

๓๙. Epistolario Rizalino, No. 680 quoted in Nicolas Zafra, *Jose Rizal*; p. 99

แล้วก็คงจะช่วยให้เขาหลุดพ้นจากข้อกล่าวหาว่า มีการกระทำอันเป็นกบฏต่อสเปนได้^{๔๐} พฤติกรรมดังกล่าวบ่งให้เห็นชัดว่า การต่อสู้ของเขามีขอบเขต ไม่มีการกระทำใด ๆ ที่แสดงว่าเขาคดคับปัญญา หรือละเมิดกฎหมาย เขายังคงรักษาเกียรติยศในฐานะปัญญาชนอย่างพร้อมมูล คำสั่งจากข้าหลวงใหญ่ บลังโก (Blanco) อนุญาตให้ริซาลไปประจำการในกองทัพสเปนที่คิวบาได้ ดังนั้น ริซาลจึงออกเดินทางไปสเปนและคิวบาต่อไป เขาได้แสดงให้เห็นว่าเขาพร้อมที่จะทำหน้าที่ของความรับผิดชอบ เรือโดยสารมีกำหนดออกในวันที่ ๓ กันยายน ๑๘๙๖ เขาจึงต้องรอเวลาอยู่ที่มินลา ริซาลค่อนข้างจะมั่นใจในการสนับสนุนของข้าหลวงบลังโก ที่มีต่อตัวเขาในครั้งนี้ จากเอกสารแนะนำที่ข้าหลวงบลังโกเขียนด้วยลายมือของเขาเองไปถึงรัฐมนตรีว่าการสงคราม (Ministry of War) ว่า “ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ขอแนะนำว่า ดร. โฮเซ่ ริซาล ผู้นี้กำลังเดินทางไปคาบสมุทรไอบีเรีย ในตำแหน่งนายแพทย์ทหารประจำกองทัพที่คิวบา ข้าพเจ้าขอยืนยันว่าระหว่าง 4 ปีที่ดาบ์ต้น เขามีความประพฤติที่เป็นแบบอย่างอันดีงาม สมควรได้รับการอภัยโทษ เขามีความปรารถนาที่ดี และมีได้

๔๐. Ibid., p. 98

เกี่ยวข้องกับการกบฏซึ่งเราต้องเผชิญอยู่ทุกวันนี้ และมิได้เข้าร่วมกระทำการอันผิดกฎหมายกับองค์การลับใด ๆ”^{๔๑}

ดูเหมือนว่าริซาล ได้ประเมินความคิดของข้าหลวงบลังโก ผิดไป โดยเชื่อมั่นว่า บลังโก จะมีความจริงใจและปกป้องตัวเขาได้ แม้จะมีโอกาสแห่งอิสรภาพแล้วโดยสมบูรณ์ ในทันทีที่เรือทอดสมอที่สิงคโปร์ อันเป็นเขตแดนของอังกฤษ เพียงแต่เขาจะไม่หันกลับไปลงเรืออีก แต่ที่ละทิ้งโอกาสดังกล่าวก็เพราะมีเหตุผลที่เหนือกว่า นั่นก็คือ คำมั่นสัญญาที่ให้ไว้กับรัฐบาลสเปน เพราะหมายถึงชื่อเสียงเกียรติยศที่เขาจะต้องรักษาไว้ยังชีวิต แต่สิ่งตอบแทนที่ได้รับจากรัฐบาลก็คือ ข้าหลวงบลังโก ได้ออกหมายตามจับตัวเขาในข้อหาที่มีส่วนร่วมการกบฏคาติปูนั้นเมื่อวันที่ ๓๐ สิงหาคม ๑๘๙๖ บลังโกได้กลับวจาและการกระทำจากหน้ามือเป็นหลังมืออย่างฉับพลัน ดังคำพูดของริซาลที่ว่า “...ขาดความยุติธรรมไว้เกียรติยศอย่างน่ารังเกียจที่สุด ไม่ควรค่าแก่ตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ที่จะพึงกระทำ”^{๔๒} เขาถูกควบคุมตัวและไปจำคุกไว้ที่ Fort Santiago ในทันทีที่ถูกนำตัวกลับมณิลา ศาลทหารได้ตัด

สินประหารชีวิตข้อหาบ่อนทำลายความมั่นคงของประเทศ และได้นำตัวริซาลไปยังเบ้าที่ทุ่ง “บากัมบายัน” (Bagumbayan)* ต่อหน้าสาธารณชน เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๙๖

กิจกรรมครั้งสุดท้ายก่อนวันประหาร เขาขอให้บาทหลวงประกอบพิธีแต่งงานทางศาสนา กับ โจเซฟีน เบรคเคน ในที่คุมขัง ปรากฏว่าในเวลาต่อมาได้ค้นพบกระดาษม้วนหนึ่งซ่อนอยู่ในที่สวดมนต์ในคุก เป็นบทกวีชิ้นสุดท้ายของริซาล “Ultimo Adios” หรือ “การลาจากเป็นครั้งสุดท้าย” เขาคงจะได้เขียนภายหลังที่รับทราบคำสั่งประหาร เวลาที่เขียนก็คงจะก่อนวันประหารเล็กน้อย นับเป็นบทกวีที่มีความงดงามประณีตยิ่ง ต้นฉบับมีความเรียบร้อย แสดงว่าได้ขัดเกลาไว้อย่างสมบูรณ์ ไม่มีแม้แต่ตัวเดียว หรือวลีเดียวที่ซ้ำ ซ้ำ ซดลบ ที่สำคัญที่สุดก็คือ บทกวีชิ้นสุดท้ายของริซาลทรงพลังยิ่ง สามารถสร้างบรรยากาศสนับสนุนจนรัฐสภาอเมริกันในเวลาต่อมาได้มีมติ ให้ออกพระราชบัญญัติจัดตั้งสมัชชาฟิลิปปินส์^{***} หลังจากได้มีการโต้แย้งในรัฐ

* บัตันคือ สวนดูเนต้า ใจกลางเมืองมณิลา

** พระราชบัญญัติฟิลิปปินส์ (Philippine Act) ค.ศ. 1902 บัญญัติให้ตั้งสมัชชาฟิลิปปินส์ (Philippines Assembly) ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนชาวพนเมืองที่เลือกตั้งมาจากประชาชน

๔๑. Ibid.

๔๒. Ibid, p.101

สภาไม่เห็นด้วยที่จะให้ชาวฟิลิปปินส์เข้ามีส่วนร่วมในการปกครอง เพราะความมีอคติในเชื้อชาติว่า ชาวสเปนปัญญา ความรู้ ความสามารถ พอ แต่การโต้แย้งได้สิ้นสุดลง เมื่อกวีนีพนธ์ Ultimo Adios ได้นำมาอ่านท่ามกลางที่ประชุม ความลุ่มลึกทางปัญญาและความงดงามในศิลปะการประพันธ์ที่บรรจุภายในบทกวีนี้ได้ พิสูจน์ ปัญญา ความสามารถของชาวฟิลิปปินส์ว่ามีอยู่อย่างพร้อมมูล ยังผลให้ที่ประชุมซาบซึ้ง เห็นอกเห็นใจ ช่วยลบล้างอคติเดิมได้หมดสิ้น ผลงานของริซาลได้กลายเป็นตัวแทนที่พิสูจน์สมรรถนะทางปัญญา ความคิด จิตใจ และวิญญานของชาวฟิลิปปินส์ทั้งหลายในที่สุด

ประเด็นที่จะพิจารณาต่อไปว่า ริซาลมีส่วนร่วมในการปฏิบัติของขบวนการคาติปูนั้นหรือไม่ เป็นที่น่าสังเกตว่า การปฏิบัติมวลชนระเบิดขึ้น ๓ วันก่อนเขาจะออกเดินทาง เมื่อการปฏิวัติล้มเหลวแล้ว เขาจึงได้ออกนอกประเทศ ก่อนอื่นต้องมาพิจารณาแนวความคิด ของริซาลว่า เขามีความคิดในการปฏิบัติหรือไม่ หรือความคิดชาตินิยมของเขาจำกัดวงเพียงการปฏิรูปภายในกรอบของการปกครอง และกฎหมายสเปนเท่านั้น ซึ่งยังเป็นที่ยกเถียงกันอยู่ว่า เขาต้องการเปลี่ยน

แปลงในแนวของการปฏิรูปเท่านั้น หากแต่ต้องการโค่นล้มรัฐบาลด้วยการปฏิวัติไม่

โดยข้อเท็จจริงแล้ว “ความคิดปฏิวัติ” ของริซาล ทั้งในด้านการเมืองและสังคม ปรากฏชัดว่าเขาปรารถนาที่จะปฏิวัติพื้นฐานของสังคมและคุณภาพของประชากรเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่มีอิสรภาพและเสรีภาพ อันเป็นเป้าหมายที่ริซาลกำหนดไว้อย่างแน่นอน แนวความคิดทางปฏิวัติได้แสดงออกไว้อย่างชัดเจนทั้งในข้อเขียนและพฤติกรรมของเขามาตลอด โดยเฉพาะในนวนิยายเรื่อง “การก่อกบฏ” และ “อย่ามาแตะต้องตัวฉัน” คำพูดของ อีไลแอส ตัวละครตอนหนึ่งที่ว่า “เสรีภาพไม่มีทางที่จะได้มาโดยไม่มีการต่อสู้” และ “..การต่อสู้เริ่มต้นจากเวทีของความคิด แต่จะจบลงในเวทีของการปฏิบัติการที่นองเลือด....” ๔๓

อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีสิ่งที่แสดงถึงความขัดแย้งทางความคิดในตัวเขา ซึ่งปรากฏให้เห็นในเล่มเดียวกันนี้ ดังคำพูดของ ไอบาร์รา ปัญญาชนนักชาตินิยมผู้มีการศึกษาจากตะวันตก ที่ว่า

๔๓. วิทยา นามรุ่งโรจน์, “โฮเซ ริซาล นักเขียนผู้รักชาติ ชาวฟิลิปปินส์” *โลกหนังสือ*, (๓ ธันวาคม ๒๕๒๐), ๑๐๖

“ผมคงไม่ใช่คนชนิดที่นำฝูงชนไปยึดอำนาจจากรัฐบาล ในเมื่อยังไม่ถึงเวลาอันสมควร เป็นแน่ถ้าหากอยู่ ๆ ผมเห็นฝูงชนคิดอาวุธฮือกันขึ้นมา ผมอาจจะเลือกเข้าข้างฝ่ายรัฐบาลด้วยซ้ำ ผมไม่อาจจะเห็นประเทศของผมอยู่ในสภาพวุ่นวายได้ ผมต้องการให้ประเทศผมเจริญก้าวหน้าอย่างมีระเบียบ นั่นคือเหตุผลที่ผมสร้างโรงเรียนขึ้นมา ผมคิดว่าสิ่งนี้จะได้มาด้วยการให้การศึกษา ด้วยการพัฒนา เราไม่สามารถจะพบหนทางได้ ถ้าหากไม่มีแสงสว่างจากความรู้”^{๔๔} ด้วยความคิดที่แสดงออกดังกล่าวกว่า ทำให้เห็นว่า ริซาล เป็นนักชาตินิยมที่ต้องการปฏิรูปเยี่ยงปัญญาชนผู้ได้รับอิทธิพลทางการศึกษาและมีชีวิตในยุโรปเป็นส่วนใหญ่ จึงยังคงมีจิตผูกพันและมีแนวความคิดแบบตะวันตก เขามีได้มีความคิดปฏิวัติเลิกล้มการเกี่ยวพันใด ๆ กับรัฐบาลสเปนอย่างสิ้นเชิงดังเช่นผู้นำอื่น ๆ

แต่ถ้าพิจารณาในทุก ๆ แง่มุมให้กว้างและลึกลงไปแล้ว จะพบว่า ริซาลเป็นผู้สร้าง “ความคิดปฏิวัติ” ไว้แล้วอย่างแข็งแกร่งที่สุด เขาได้ชี้แนะไว้ในเรื่อง “การก่อกบฏ” ว่าวิธีการต่อสู้โดยสันติไม่ได้ผล ก็ต้องใช้วิธีการที่รุนแรง เพื่อให้ได้มาซึ่งความเปลี่ยนแปลง

๔๔. เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

จึงกล่าวได้ว่าในฐานะผู้นำ เขาเป็นผู้นำใน “การปฏิวัติทางความคิด” หากแต่เขาเป็น “ปัญญาชน” ซึ่งชอบที่จะใช้ “วิธีการเยี่ยงปัญญาชน” ซึ่งตัวเขาเองก็กล่าวว่า “ข้าพเจ้าไม่เคยใช้วิถีทางที่ปราศจากเกียรติยศ ไม่เคยกระทำการใด ๆ ในลักษณะที่ไม่เหมาะสมที่จะยืนยันอุดมการณ์ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะพูดในสิ่งที่ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นความถูกต้อง ข้าพเจ้าจะยืนยันความคิดเห็นในสันติวิธี”^{๔๕}

ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า เขาถ่วงรู้และเกี่ยวข้องกับขบวนการไต้ดินคาตูปันนั้นมากน้อยเพียงไร จากกรณีแวดล้อมที่ว่า ผู้นำขบวนการคาตูปันนั้นเคยมีชื่อเป็นสมาชิกใน “สันนิบาตฟิลิปปินา” และเป็นผู้หนึ่งซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดของริซาล นอกจากนี้ อุดมการณ์ของริซาล ก็ได้นำมาเป็นหลักชัยของขบวนการนี้ รวมทั้งชื่อและภาพของริซาลก็ปรากฏในฐานะศูนย์รวมจิตใจและความสำนึกของเหล่าสมาชิก จึงเชื่อได้แน่ว่า ริซาลและโบนิฟาซิโอ คงจะได้มีการเจรจาปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันมาแล้ว ดังนั้น การก่อตั้งและเคลื่อนไหวของขบวนการนี้ ริซาลต้องรับรู้อย่างแน่นอน หากแต่

๔๕. Nicolas Zafra Jose Rizal. *His torical Studies*. p. 102

ว่าแผนการจับอาวุธเปิดฉากการโจมตีสเปนในครั้งนั้น เขายังไม่เห็นด้วยที่ว่า ขบวนการยังขาดปัจจัยที่จำเป็นอีกมาก เช่น อาวุธ เงิน-ทุนสำรอง ขาดกองกำลังที่มีความรู้ทางทหาร และสมาชิกยังไม่อยู่ในวินัยเพียงพอ เขาก็คาดการณ์ได้ว่า การปฏิวัติจะต้องล้มเหลว เพราะเป็นการปฏิบัติการก่อนวาระอันควร^{๔๖} เป็นความจริงว่าริซาลประเมินผลที่จะตามมาได้อย่างถูกต้อง ขบวนการกบฏนั้นถูกปราบอย่างรุนแรงและต้องพบกับความหายนะ ทว่าริซาลก็คงมิได้เข้าร่วมก่อการด้วยอย่างแน่นอน

ประเด็นที่จะวิเคราะห์ต่อไปก็คือ ปัจจัยอะไรที่ทำให้ริซาลเป็น “วีรชนของชาติ” ที่อยู่ในฐานะโดดเด่นเหนือผู้ใด พอจะพิจารณาได้หลายประการด้วยกัน คือ ประการหนึ่ง “ทฤษฎีความคิดชาตินิยม” ตลอดจน “ความคิดในการปฏิวัติ” ของริซาลนั้น เป็นแนวความคิดสร้างสรรค์ในการสร้างชาติและการสร้างคุณภาพของพลเมือง ไม่ใช่ทฤษฎีการทำสงครามนองเลือดอย่างขาดเหตุผลและความถูกต้อง ทฤษฎีของเขาจึงส่งเสริมให้เขามีคุณสมบัติสูงเด่นในฐานะ “ปัญญาชนนักชาตินิยม” หรือ “นักปรัชญาแห่งการปฏิวัติ” ซึ่งมีอัจฉริ-

๔๖. Gilbert Khoo, *A History of South-East Asia Since 1500* p. 176

ยะและบุคลิกเฉพาะตน โดยมีได้ถูกหล่อหลอมไปกับกระแสคลื่นของมวลชนและสภาพการณ์แห่งยุค จะเห็นได้ว่าเขาได้นำเอาส่วนที่ดีที่สุดของสเปน คือ ลัทธิเสรีนิยมมาต่อต้านกับส่วนที่ชั่วร้ายของลัทธิอาณานิคมของสเปน^{๔๗} อุดมการณ์ของริซาลจึงไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อโลกตะวันตกที่มีความคิดเสรีนิยม และสอดคล้องกับแนวความคิดเสรีนิยมของสหรัฐและกลุ่มการเมืองชาวฟิลิปปินส์ที่มีการศึกษาซึ่งได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองภายใต้ระบบอาณานิคมของสหรัฐ ภาพพจน์ของริซาลจึงปราศจากข้อเสียดุนันท์ใดๆ^{๔๘} ในเวลาเดียวกันก็เป็นนโยบายการปกครองอาณานิคมของสหรัฐอีกเช่นกันที่พยายามบ่มเบบให้ชาวฟิลิปปินส์เห็นว่าสเปนเท่านั้นเป็นศัตรูอันชั่วร้าย ส่วนสหรัฐอเมริกานั้น คือผู้มาช่วยชีวิตชาวฟิลิปปินส์ไว้^{๔๙} สหรัฐใช้จิตวิทยาทางการเมืองนั้นให้เห็นว่า สหรัฐนั้นมีการกระทำอันต่างจากสเปน โดยอ้างถึงปฏิกิริยาที่ขัด

๔๗. Carlos P. Romulo, *Identity and Change: Towards a National Definition* p. 41

๔๘. Renato Constantino, “The Mis-Education of The Filipino”, *Rediscovery* (Quezon City: Ateneo de Manila University, 1977), p. 130

แย่งกันระหว่างชาวพื้นเมืองกับสเปน และยก
ย่องแต่บุคคลที่ตกเป็นเหยื่อของการปกครอง
แบบกตัญญูของสเปนเท่านั้น ในสภาวะการณ์
เช่นนั้น บทบาทและการต่อสู้ของริซาล จึงได้
นำมาศึกษากันอย่างจริงจัง ส่วนประวัติ-
ศาสตร์การต่อสู้ของชาวฟิลิปปินส์กับสหรัฐอเมริก
จะถูกละเว้นที่จะนำมาอ้างถึง การศึกษาประ-
วัติศาสตร์ในสมัยสหรัฐ ก็มักจะแยกช่วงสมัย

ออกจากกันโดยเด็ดขาดระหว่างสมัยการปก-
ครองของสเปนและสมัยของสหรัฐ ซึ่งความ
จริงแล้วชาวฟิลิปปินส์มีประวัติของการต่อสู้
เพื่ออิสรภาพติดต่อกันมาโดยตลอดไม่ว่าจะ
เป็นสเปนหรือสหรัฐก็ตาม^{๔๕}

๔๕. Renato Constantino, "Qrigin of a
Myth", *Rediscovery* (Quezon City :
Ateneo de Manila University, 1977),
p. 103

แม้ว่าจะมีปัจจัยทางการเมืองมาสนับสนุนเกียรติยศของริซาล บางประการดังกล่าว
แต่ถ้าตัดประเด็นนี้ออกเสีย พิจารณาแต่เนื้อแท้แห่งบุคลิกภาพซึ่งประกอบด้วย “ความคิด”
และ “พฤติกรรม” ตลอดชีวิตในสมัยของเขาแล้ว เขาก็ยังคงคุณสมบัติสูงเด่นในฐานะ
“ปัญญาชนนักชาตินิยม” อันเป็นข้อเท็จจริงที่ยากจะหาเหตุผลใดๆ มาลบล้างได้

พบกับฉบับล่าสุดของ

วารสารเศรษฐกิจศาสตร์การเมือง

ความอับจนของลัทธิเหมา หรือลัทธิมาร์กซ

สุวินัย ภรณวลัย

จีนภายหลังเหมาเจ๋อตง : ข้อสังเกตบางประการ

เกี่ยวกับการปฏิรูปเศรษฐกิจให้ทันสมัย

กนกศักดิ์ แก้วเทพ

ทฤษฎีว่าด้วยความผิดปกติภาวะ

ทวีป วรติลล

และบทความบทวิจารณ์อื่น ๆ